

**Әжінияз атындағы Нөкіс мемлекеттік педагогикалық
институты**

- **Филология факультеті**
- **Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы**

Тақырып

Сан есімнің жалпы сипаты

**Дайындаған: Торебаева
Улбосын (3 «г» курс)**

2014

Жоспары:

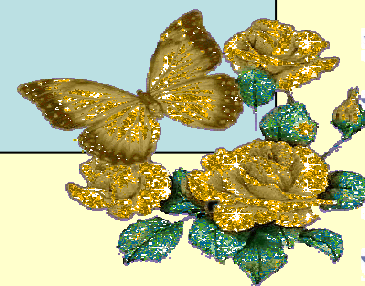
1. Сан есімнің лексика - семантикалық өзгешеліктері
2. Сан есімнің морфологиялық құрамы
3. Сан есімнің синтаксистік қызметі
4. Сан есімнің мағыналық топтары

Сан есім

Сан есім-есімдер тобына жататын сөз таптарының бірі.

Өзінің мағынасы мен функциясы жағынан сан есім өзге сөз таптарына қарағанда, сын есімге біршама жақын. Бірақ сын есім заттың сапасын, сипатын, қасиетін түр-түсін т.б. сыр сипаттарды білдіретін сөз табы болса, сан есім-заттың сан мөлшерін, ретін, шамасын білдіретін лексика грамматикалық сөз табы.

Сан есімнің лексика-семантикалық өзгешелігі

Сан есімдер басқа сөздерге (зат есімдерге) тіркестірілмей жеке-дара айтылғанда, тек абстракт сандық ұғымдардың атаулары ретінде қолданылады. Олардың нақты мағыналары өзге сөздермен (зат есімдермен) қарым-қатынасқа түсіп айтылғанда ғана айқындалып отырады. Мысалы: Төрт аяғым тең жорғамын.

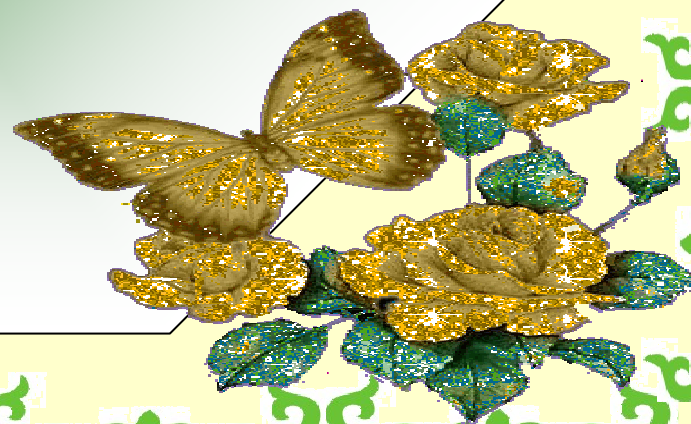
Сан есімнің морфологиялық өзгешелігі

Сан есімдер тек субстантивтенген жағдайда ғана түрленіп, әр алуан өзгеріске түседі, демек, көптеліп те, тәуелденіп те, септеліп те және жіктеліп те қолданыла береді. Сан есімдердің тек өздеріне ғана тән кейбір формалары да бар. Мысалы, ондай формаға –ыншы(-інші), -ау(-еу) және аффикстері жатады.

**Сан есімдер морфологиялық құрамына қарай
негізгі сан есімдер және туынды сан есімдер
болып бөлінеді.**

**Негізгі сан есімдер қатарына тек қана есептік сандар
жатады да, туынды сан есімдер осы негізгі есептік сан
атауларына жоғарыдағы аталған –ыншы, -ау,
-ер, -тай қосымшалары қосылу арқылы жасалады.
Мысалы: бір-бірінші, он-оныншы.**

Дара сан есім.
Дара сандардың
атаулары аса көп
емес, олардың
бар болғаны
жиырма шақты
сөз: бір, он,
жүз, мың.

Сан есімдер іштей

Күрделі сан есімдер
Осы аталатын
дара сан
атауларының
алуан жолмен
тіркестіріле
қолданылуы және
қосарлана айтылуы
арқылы жасалынады.
Мысалы: мың тоғыз,
бір-екі т.б.

Сан есімнің синтаксистік өзгешелігі

Сан есімдердің сөйлем ішінде атқаратын негізгі қызметі-анықтауыш болу. Өйткені сан есімдер сан мөлшерін, сан ретін, сан шамасын білдіру сияқты өздеріне тән негізгі қызметті атқарғанда, үнемі анықтауыш болады да, анықтайтын сөзінің алдында (бұрын) қолданылады: яғни сөйлемдегі сан есімдермен байланысатын сөздер-қабыса байланысса да, жанаса байланысса да орын жағынан ылғи сан есімдерден кейін қалып отырады.

Сан есімнің морфологиялық топтары

Есептік сан есім

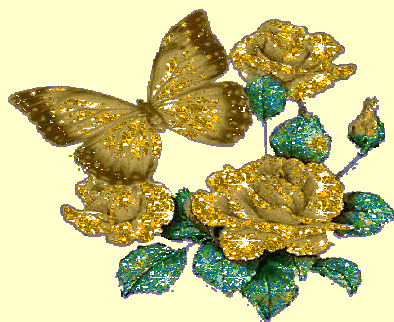
Реттік сан есім

Болжалдық сан есім

Жинақтық сан есім

Топтық сан есім

Бөлшектік сан есім

Есептік сан есім

Есептік сан есімдер жалпы заттың, зат есімнен туған сындық белгінің немесе іс-әрекет, амалдың ұзын-ырға саны, сандық мөлшерін білдіру үшін қолданылады. есептік сандардың қатарына сан есімдердің өзге топтарының жасалуына негіз болатын табиғи сандар жатады.

Есептік сан есімдер құрам жағынан дара және күрделі болып екі жікке бөлінеді. Дара етістік сандардың қатарына бірлік атаулары мен ондық атаулары және жүз, мың сөздері жатады да, күрделі есептік сандардың тобына жүздік атаулары мен мыңдық атаулары және әр-алуан күрделі түрлерінің бәрі де жатады

Есептік сан есімдерден туатын жаңа сөздер екі жолмен жасалады

Есептік сандардан жасалатын жаңа сөздердің бір алуандығы өзге сөз топтарына ауыспай, сан есім категориясының өз құрамында қалып отырады. Мұндай жаңа сөздердің жасалуының екі түрлі жолы бар: морфологиялық және синтаксистік жол.

Есептік сан есімдерден жасалатын жаңа сөздердің бір алуандары өзге сөз топтарына ауысып отырады. Мұндай жаңа сөздердің жасалуының үш түрлі жолы бар: лексикалық, морфологиялық, синтаксистік жол.

Реттік сан есімдер

***Реттік сан есімдер есептік сандарға
-ыншы, -інші аффиксін қосу арқылы жасалады да,
белгілі бір заттар мен құбылыстардың
сандық ретін білдіру үшін қолданылады.
Мысалы: болат бесінші класта оқып жүр.***

Жинақтық сан есімдер

Жинақтық сан есімдер бірден жетіге дейінгі есептік сан есімдерге -ау, -еу аффиксінің қосылуы арқылы жасалады. Бұндай сөздердің негізгі мағынасы абстракт сан мөлшерін білдіретіндіктен, олар үнемі субстантивтеніп жеке қолданылады. Мысалы: Атадан алтау, анадан төртеу, жалғыздық көрер жерім жоқ.

Топтау сан есімдер

Топтық сан есімдер есептік, жинақтық, болжалдық сан есімдерге қазіргі кезде шығыс септікке тән грамматикалық мағынадан біржола қол үзген -дан, -ден, -тан, -тен аффиксін қосы арқылы жасалады да, біркелкі заттар мен құбылыстардың сан мөлшерін топтап көрсетеді.

Мысалы: Бір түн отырып ел адамдарын төрттен, бесден жиып алып барлығын бір түрлі іс тапсырған.

Болжалдық сан есімдер

Болжалдық сан есімдер белгілі бір заттар мен құбылыстың сан мөлшерін дәл атамай, тұспалдап ғана шамамен атайтын сөздер. Мысалы: Базаралының қасында бес-алты кісі қалған. Болжалдық сан есімдер морфологиялық тәсіл арқылы да, синтаксистік тәсіл арқылы да жасалады.

Бөлшектік сан есімдер

Бөлшектік сан есімдер-негізінде таза математикалық ұғымға байланысты туған сөздер. Олар белгілі бір заттар мен құбылыстардың сандық бөлшегін білдіреді. Бөлшектік сан есімдер құрамы жағынан күрделі болып келеді де, есептік сан есімдердің синтаксистік тәсілмен тіркесе айтылуы арқылы жасалады.

Назарларыңыз

үшін

рахмет

